

кевич відносив грамоти, привілеї, адміністративні та військові накази, інвентарі маєтків, люстрації і ревізії земель, податкові і торгові реєстри, судові рішення, ухвали сеймиків, устави і книги цехів, церковні документи, книги братств і шкіл, матеріали до історії мистецтва, приватні листи та ін. До розповідних джерел вчений зараховував літописи, хроніки, щоденники, мемуари [15, с. 3-4].

У назві розділів вищезгаданої праці знайшла своє відображення і тематична класифікація писемних джерел: Адміністративно-правові джерела (А); Джерела про економічні відносини (Б); Джерела про соціально-політичні відносини (В); Джерела з історії освіти і культури (Г); Джерела з історії міст і сіл (Д). Ще детальніша класифікація письмових джерел міститься в структурі кожного розділу.

Слід відзначити, що в 1960-х рр. І. Крип'якевич вдосконалює класифікацію писемних джерел, які поділяв на чотири групи: акти, листи, мемуари й літописи, пам'ятки літератури. Особливу увагу вчений приділяв актам, які вважав основними джерелами періоду феодалізму, поділяючи їх, в свою чергу, на акти державного характеру і акти місцевого значення [19, № 2, с.103-104].

Отже, відомі українські вчені М. Кордуба та І. Крип'якевич, що були одними з найяскравіших представників львівської наукової школи М. Грушевського, зробили свій внесок у розвиток теоретичного джерелознавства. Вони звернулись до таких слабо розроблених теоретичних проблем як дефініція історичного джерела, класифікація джерел, що дозволяло підібрати найоптимальніші методи критичного аналізу джерел. Спостерігаються деякі спільні підходи, водночас простежується певна специфіка положень. Загалом їх наукові висновки не втрачають своєї актуальності і сьогодні.

Список використаних джерел

1. Богдашина О. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія: Навчально-методичний посібник / О. Богдашина. – Х., 2004.
2. Богдашина О. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.). / О. Богдашина. – Х., 2010.
3. Великопольська У. Малознана праця Мирона Кордуби "Методологія історії". Спроба аналізу / У. Великопольська // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. – 2005. – Вип. 39–40.

И. Заболотная, канд. ист. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ИВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА И МИРОНА КОРДУБЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В статье раскрывается вклад М. Кордубы и И. Крип'якевича в разработку проблем теоретического источниковедения.

Ключевые слова: источниковедение, теоретическое источниковедение, методология, методика исторического исследования, дефиниции.

I. Zabolotna, PhD (equiv. in History), Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL PROBLEMS IN SOURCE SCIENTIFIC HERITAGE BY IVAN KRYPYAKEVYCH AND MYRON KORDUBA: COMPARATIVE ASPECT

This article deals with M. Korduba and I. Krypyakevych's contribution to elaboration of problems of theoretical source study.

Keywords: source study, theoretical source study, methodology, methods of historical research, definitions.

УДК 006.915 (495)"71"

А. Зубко, канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБОВІ ПРИЗВИСЬКА КНЯЗІВ В ДИНАСТІЇ РЮРИКОВИЧІВ

Дається характеристика особових прізвиськ князів династії Рюриковичів в IX–XVI ст. Прізвиська князів досліджуються в контексті традицій родової антропонімії.

Ключові слова: династія Рюриковичів, особові прізвиська князів, антропонімічні традиції, історичний факт, історичне джерело.

Династія Рюриковичів правила на Русі з середини IX по кінець XVI ст. – майже вісімсот років. За цей час велика кількість представників цього знатного роду, пере-

буваючи при владі, здійснила потужний вплив на політичне, культурне, релігійне життя держави. Таким чином, дослідження історії держави передовсім повинно

4. Великопольська У. Теоретико-методологічні праці Мирона Кордуби / У. Великопольська // Істор. журн. – 2008. – № 2.

5. Великопольська У. Теоретичні аспекти джерелознавства у науковій спадщині Мирона Кордуби / У. Великопольська // Спеціал. істор. дисципліни: питання теорії та методики. – 2007. – № 15.

6. Волинець С. Спогад про проф. Крип'якевича / С. Волинець // Укр. історик (УІ). – 1968. – № 1/4.

7. Заболотна І. Наукова та громадська діяльність І. Крип'якевича у 1920–1930 рр. / І. Заболотна // Дні науки історичного факультету: матеріали III Міжн. наук. конф. молодих учених, присвяченої 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні: у 4 ч. – К., 2010. – Ч. 1.

8. Історичне джерелознавство: підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К., 2002.

9. Калакура Я. Українознавче дослідження: теорія та методологія / Я. Калакура. – Тернопіль, 2012.

10. Кордуба М. Методологія історії. Виклади / М. Кордуба. – Л., 1922.

11. Кордуба М. Розмежене і поділ історичного предмету / М. Кордуба // Державний архів Львівської області, ф. Р-2932, оп. 1, спр. 9.

12. Кордуба М. Спогади / М. Кордуба // ДАЛО, ф. Р-2932, оп. 1, спр. 2.

13. Крип'якевич І. Аспірантура. Джерелознавство // Родинний архів Крип'якевичів. – п. 173.

14. Крип'якевич І. Аспірантура. Методика // Родинний архів Крип'якевичів. – п. 173.

15. Крип'якевич І. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій / І. Крип'якевич. – К., 1962.

16. Крип'якевич І. Методика історії (Varia) до Хмельниччини. 27. І. 1918 // Родинний архів Крип'якевичів. – п. 168.

17. Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. Х. 1918 // Родинний архів Крип'якевичів. – п. 149.

18. Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень // Родинний архів Крип'якевичів. – Архів Р. Крип'якевича, п. а-б.

19. Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень / І. Крип'якевич // Укр. іст. журн. – 1967. – № 2; № 3; № 4; № 7; № 8; № 9; № 10.

20. Крип'якевич І. Семинар // Родинний архів Крип'якевичів. – п. 173.

21. Прицак О. Іван Крип'якевич (1886–1967) / О. Прицак // УІ. – 1968. – № 1/4.

22. Протоколи викладів Др. І. Крип'якевича. "Акад[емічний] рік 1934/1935 студента II року Володимира Скретеня "Джерела до історії греко-католицьких парохій в Галичині" // Родинний архів Крип'якевичів. – п. 172.

23. Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959) / О. Рубльов // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Україна: культурна спадщина, нац. свідомість, державність / відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій. – Л., 2001. – № 8.

24. Санцевич А. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР 1936–1986 р. / А. Санцевич, Н. Комаренко. – К., 1986.

Надійшла до редколегії 17.02.14

включати вивчення історії її правлячої династії. Основною для цього є наявні джерела – письмові, усні, речові. Не останню роль серед них відіграють і лінгвістичні джерела – оніми. В першу чергу це стосується антропонімів – імен людей.

Власні імена людей складаються з особових імен, прізвищ і прізвиськ. У князів династії Рюриковичів спочатку були власні імена слов'янського і скандинавського походження. Після прийняття християнства у 988 р. поряд з ними у князів з'явилися церковні імена. Традиція двоімення, коли новонародженому давалося церковне і спеціальне "княже" ім'я, тривала у Рюриковичів з X по XIII ст.

Поряд з княжими і церковними іменами багато князів династії Рюриковичів мали і третє – "неофіційне" ім'я – індивідуальне прізвисько. Княже ім'я давали батьки, церковне – церква, прізвисько – суспільна думка. Тому княже "мирське" ім'я – якості дитини, бажані батьками, церковне – день, коли вона народилася, прізвисько – реальні особливості характеру, вдачі князя, підмічені і оцінені очевидцями його діянь.

Князі династії Рюриковичів мали яскраві прізвиська, котрі можуть багато що розповісти про них: "В пам'яті народній руські князі відобразилися добрими піклувальниками за Руську землю, збирачами і захисниками Вітчизни, вправними її господарями. Традиція нагородила багатьох з них схвальними епітетами: Олег Віщий, Володимир Красне Сонечко, Ярослав Мудрий, Мстислав Великий, Юрій Долгорукий, Андрій Добрий, Ярослав Осмомисл, Мстислав Удалий, Всеволод Велике Гніздо та ін." [16, с.7].

Однак не завжди сучасники позитивно оцінювали діяльність князів. Святополк Володимирович увійшов до історії під прізвиськом "Окаянний", Олег Святославович – "Гориславич". Однак князів з негативними прізвиськами було небагато.

Першим представником династії на київському престолі був князь Олег, родич свого наступника князя Ігоря. Сучасники: "... прозвали Олега Віщим (Мудрим)" [9, с. 225]. Так само пояснює прізвисько князя і Н.М. Карамзін: "... народ, здивований його славою... одноголосно назвав Олега віщим, тобто мудрим, або волхвом" [2, с. 76].

Насправді це прізвисько можливо є титулом попередників Рюриковичів на престолі – князів династії Києвичів. В часи сповідування язичництва великі князі зосередили в своїх руках як світську, так і релігійну владу. Так виник титул "святий князь". Після державного перевороту і захоплення влади варягами, вони перекладали цей титул на свою мову. "Олег і Ольга мали репутацію "віщих" князів, що в дійсності є перекладом їх імен ("Helgi" – священний)" [15, с. 21]. Без сумніву, це є титули, пов'язані з сакральною функцією влади. До речі, одне з хазарських джерел називає наступника Олега князя Ігоря – Хельгу [10, с. 219].

Останнім великим князем, який на початку свого правління сповідував язичество, став Володимир Святославович. Дехто з істориків навіть називав його "останнім язичеським царем Русі". В 988 р. він, а за ним і вся держава прийняла християнство. "Цей князь, названий церквою Рівноапостольним, заслужив і в історії ім'я Великого". [2, с. 114].

На сторінках літописів, написаних християнськими ченцями, він зветься Володимир Великий. Але в народних билинах і казках його іменують Володимир Красне Сонце (Владимир Красно Солнышко) [18, с.98]. Скоріше за все, це теж титул, подібний до титулу "Синів сонця" – правителів імперії інків в Південній Америці, або сонячного культу імператорів Японії.

Билини, більш консервативні за змістом, ніж нові церковні літописи, відображають титулатуру правителів

дохристиянської доби, коли великі князі – і не лише Володимир, мали титул Красне Сонце (сонце на небі, князь на землі). Звідси і шанобливе звернення до князів – ваша світлість. Договір князя Олега з Візантією 912 р. згадує місцевих "... под. рукою его (Олега – А.3) светлых и великих князь" [7, с.21].

Син Володимира князь Ярослав отримав прізвисько Мудрий. Як зазначає Н.М. Карамзін: "Ярослав за службу в літописах ім'я государя мудрого; не придбав зброєю нових земель, але повернув втрачене Росією в лихолітті міжусобиць; не завжди перемагав, але завжди показував мужність; заспокоїв вітчизну і любив народ свій." [2, с.133-134].

В билинах діяння князя Володимира Великого часто поєднують з діяннями його правнука князя Володимира Мономаха. Так сформувався образ билинного князя Володимира. Переможець половців князь Володимир Мономах в своєму "Поученні" синам відзначав, що дід його, Ярослав, дав йому руське ім'я Володимира і християнське Василія, а батько і мати прізвисько Мономаха, або Єдиноборця. [5, с. 454]. Дійсно, по матері він був онуком візантійського імператора Константина Мономаха.

Син Володимира Мономаха князь Мстислав отримав в історії прізвисько Великий – услід за своїм батьком і князем Володимиром Святославичем. Відомі історики, зокрема В.Н. Татищев, високо оцінюють його діяльність: "Мстислав... був великий правосудець, в воїнстві хоробрий і доблестливий, всім сусідам був страшний, до підданих милостивий і розсудливий. В часи його всі князі руські жили в абсолютній тиші і не намілювали образити один одного. Заради цього його всі звали Мстислав Великий" [14, с. 143]. Так само оцінює Мстислава і Н.М. Карамзін: "Мстислав... заслужив ім'я Великого. Він вмів володарювати, зберігав порядок в державі, і якщо би дожив до років батька свого, то зміг би затвердити спокій Росії на довгий час" [2, с.179].

Інший син Володимира Мономаха князь Юрій отримав прізвисько Долгорукий: "Георгій властолубний, але безтурботний, прозваний Долгоруким" [2, с.205]. Таке його прізвисько пояснюють тим, що в політиці він мав "довгі руки" – намагався приєднати до Володимиро-Суздальського князівства, де правив, далекі землі.

Онук Володимира Мономаха князь Андрій Боголюбський, котрий змінив свого батька Юрія Долгорукого на володимиро-суздальському престолі, прізвисько отримав по назві своєї резиденції. Згадавши місце, де повертаючись додому з Києва він поставив намет і в ньому переночував, князь Андрій: "... одночасно з Володимиром (містом – А.3.), став будувати на пам'ятному місці місто, якому дав ім'я Боголюбов (тобто Богом любимий)" [9, с. 273]. За словами літописця, град Боголюбов був кам'яний, захищений потужними стінами, в середині його знаходився білокам'яний князівський палац. Тому недарма князь Андрій отримав прізвисько Боголюбський.

Після Андрія Боголюбського княжити в володимиро-суздальській землі став його молодший брат Всеволод. Правив він довго – 37 років: "... цей государь, названий в літопису Великим, княжив щасливо, розсудливо з самої молодості, і суворо притримувався правосуддя" [2, с. 237].

Прізвисько своє Велике Гніздо отримав за те, що у нього була велика родина. Дійсно, за літописом, у нього було 8 синів і 5 дочок.

Засновником династії галицьких князів став Ростислав Володимирович – онук Ярослава Мудрого. Боротьба за владу між онуками князя Ростислава Володимировича – Володимирком і Ростиславом, продовжена правнуками – Іваном Ростиславичем Берладником і Ярославом Володимировичем Осмомислом, тривала в Галичині не одне десятиліття.

Князь Іван Ростиславич своє прізвисько Берладник отримав від назви міста і землі Берлад: "В Молдавії, між ріками Прутом і Серетом, знаходилось тоді місто багатолюдне і міцне, ім'ям Берлад (нині містечко), засноване біля руїн давньої Дакійської Зузідави" [2, с. 211]. В.Н. Татищев вважав, що з Берладі походила мати Івана: "Чому цей Берладник названий, невідомо, а скоріше, знатно, від матері" [14, с. 316].

В 1848 р. була відкрита грамота Івана Берладника, писана на пергаменті напівуставом. Оригінал згодом був втрачений, збереглася лише копія. Ця грамота Івана Ростиславича засвідчує, що 1134 року він був берладським князем. "Князував Іван Ростиславович у Берладі довго. Про це свідчить як прізвище, що так міцно закріпилося за ним, так і його кілько-разові візити до Берладу у 40-60-ті роки" [17, с. 199].

Галицького князя Ярослава Володимировича літописці характеризують так: "Бе же князь мудр і речен языком". Тому: "Історики вважають, що і прізвисько "Осомисл" Ярослав одержав у народі як визнання його непересічного розуму". [17, с. 241].

За думкою Н.М. Карамзіна: "Ярослав вважався одним з найвідоміших государів свого часу, хвалений у літописах взагалі за мудрість і сильне переконливе красномовство в радах, по якому русичі прозвали його Осмомислом" [2, с. 234].

Іноді твірною основою прізвиськ князів ставали їх фізичні вади. Зокрема, племінник Всеволода Велике Гніздо князь Мстислав Ростиславович воював з ним за владу. В битвах на Юрьвському полі і на ріці Колокші полк Мстислава Ростиславовича був розбитий князем Всеволодом, а сам Мстислав потрапив до полону. Згодом на вимогу боярства, котре підняло повстання у Володимирі, він був осліплений.

У переліку новгородських князів Мстислав згадується під прізвиськом Безокий: "А по Юрьі Святослав Мстиславович, Юрьє внук, а потом отец его Мстислав Безокий; а потом краснуй Ярослав, внук Юрьев" [16, с. 161].

Князь Мстислав Ярославич Німий на початку XII ст. володів Пересопницею в Волинській землі. Прізвисько теж відображає його фізичну ваду [15, с. 64].

Не за фізичні вади, а за свою діяльність чернігівський князь Олег Святославович отримав прізвисько Гориславич. За висловом автора "Слова о полку Ігоревім": "Ты бо Олегъ мечемъ крамолу коваше и стрелы по земле съяше" [11, с.16]. В боротьбі за чернігівський престол він часто наводив половецькі орди на Русь.

На відміну від нього великий князь Київський Мстислав Романович, котрий очолив з'єднані дружини руських князів в битві з монголо-татарами на ріці Калка в 1223 р., отримав в літописах ім'я Старого і Доброго [2, с. 1259].

В XII – початку XIII ст. тривала боротьба двох гілок династії Рюриковичів – Мономаховичів і Ольговичів за Київ і першість на Русі. Як зауважив історик С.М. Соловйов, під час цієї боротьби: "В 1206 році...Ольговичі...наважилися відняти у Мономаховичів старшинство і Київ; Всеволод Святославич Чермний сів у Києві" [12, с. 570].

За даними лексикографа В.І. Даля, прізвисько чернігівського князя Чермний треба розуміти як червлений, багрянний, темно-червоний..., рудий. "Воды чермны, яко кровь" [1, с. 946]. Тому прізвисько це скоріше за все означає Всеволод Рудий.

Окремі прізвиська відзначали хоробрість князів. В "Слові о полку Ігоревім" брат князя Ігоря Всеволод зветься "буй тур" або "яр тур". "Игорь ждесть мила брата Всеволода. И рече ему буй тур Всеволод" [11, с.8]. Автор "Слова" пояснює, чому князь Всеволод отримав таке прізвисько: "Кома тур поскочае, своим златым шеломам посвѣчивая... Поскепаны саблями калѣны-

ми шелома оварьскыя от тебя, яръ туре Всеволоде!" [11, с.15]. Князь Всеволод вважався найхоробрішим серед Ольговичів.

Прізвиська такого походження мали два торопецькі князі, два Мстислави, батько і син, які відігравали видатну роль в історії Новгороду.

Перший звався Мстислав Ростиславович Хоробрий, другий Мстислав Мстиславович Удатний [5, с.376], або Удалой [12, с. 641]. Щодо прізвиська Мстислава Мстиславовича слід зауважити, що воно може тлумачитись по різному. З одного боку воно відображає хоробрість князя, з іншого те, що він здатний або "удатний" до великих діянь.

Князь Александр був сином князя Ярослава Всеволодовича, онуком Всеволода Велике Гніздо, правнуком Володимира Мономаха. "В 1240 році в битві на Неві двадцятирічний князь розбив шведське військо, сам бився хоробро і за цю перемогу отримав прізвисько Невський" [9, с. 276]. Те саме відмічає і Н.М. Карамзін: "...сія достопамятна битва... дала Александру славне прізвисько Невський" [2, с. 281-282]. В 1242 р. в битві на Чудському озері він розбив німецьких хрестоносців.

В історичних джерелах відомі і інші прізвиська князя Александра: "...наші сказителі і билинники не забули подвигів і заслуг молодого новгородського князя, прозвавши його "Александр Невський", "Александр – грізні очі", "Александр – грізні плечі" і "Александр непереможний", і в своїх казках і билинах говорили про те, як молодий князь, завжди перемагаючи, стояв на захисті рідної землі" [19, с. 313]. Прізвисько "Александр – грізні плечі" треба розуміти як "сильний в битві".

Відоме ще одне прізвисько Александра Невського – Александр Беспокойний. В цьому відображена енергійна діяльність князя, те, як він "беспокоился" за рідну землю.

Онука Александра Невського московський князь Іван Данилович Калита: "...завжди носив з собою мішок або калиту, наповнену грошима для бідних: від цього і прозваний Калитою" [2, с. 326]. Дійсно: "Прізвисько своє Калита отримав від давньоруського слова, що означає "грошовий гаманець" [9, с. 288].

Син Івана Калити князь Сімеон, як відзначав Н.М. Карамзін: "...суворо владарював над князями російськими і заслужив ім'я Гордого" [2, с. 328]. В одному з пізніх літописних зводів він отримав таку характеристику: "Великий князь Сімеон був прозваний Гордим, тому що не любив неправди і крамоли і всіх винуватих сам карав, пив мед і вино, але не напивався до сп'яніння і терпіти не міг п'яних, не любив війни, але військо тримав наготові" [4, с. 48].

Його сучасник, тверський князь Дмитрій Михайлович, прозваний Грізні Очі" [2, с. 308], теж отримав своє прізвисько за свій суворий, грізний погляд [6, с. 149].

Брат князя Сімеона Гордого московський князь Іван II мав прізвисько Красний-"красивий", крім того: "...залишивши по собі ім'я Кроткого, не завжди гідне хвали для государів, якщо воно не з'єднане з іншими правами на загальну повагу" [2, с. 334].

Син Івана II великий князь Дмитрій Іоаннович вперше кинув виклик Золотій Орді. В 1380 році він розбив орди Хана Мамаєва на Куликовому полі. І хоча монголо-татарське його скинути остаточно не вдалося, князь Дмитрій Іоаннович запам'ятався в народі як перший переможець татар. Після цієї перемоги: "Всі поздоровляли один одного, радіючи, що дожили до часів настільки щасливих, і славили Дмитрія, як другого Ярослава Великого і нового Александра, одноголосно назвавши його Донським, а Володимира Андрійовича (теж онука Івана Калити – А.3.) Хоробрим, і ставлячи Мамаєва побоїще вище Алтського і Невського" [2, с. 360].

Оцінюючи діяльність Дмитрія Донського, Н.М. Карамзін зауважив, що: "... ніхто з нащадків Ярослава Великого, крім Мономаха і Александра Невського, не був настільки любимий народом і боярами, як Дмитрій... [він] силою одного розуму і характеру заслужив від сучасників ім'я Орла Високопарного (того, що високо літає – А.3.) в справах державних" [2, с. 371].

Син Дмитрія Донського Василій I передав владу своєму сину Василю II. Цього не визнав його дядя, князь Юрій Дмитрієвич, почавши боротьбу за владу, згодом продовжену його "... трьома синами, Косим, Шемякою, Дмитрієм Красним... [людьми] рівно слабодухими і жорстокосердними" [2, с.396-397]. Під час цієї боротьби Василій II потрапив у полон і був осліплений за наказом Дмитрія Шемяки. Незабаром, однак, Василій II зміг розбити заколотників і повернути собі владу.

Із зрозумілої причини Василій II отримав прізвисько Темний. В свою чергу прізвиська синів князя Юрія Дмитрієвича можна тлумачити таким чином. Лексикограф В.І. Даль пояснює слово "косий" як: "Косий погляд – з під лоба, як знак недовіри, невдоволення, а тому косий" [1, с. 452-453]. У С.І. Ожегова: "Косий те же, що кривий... Те же, що косоокий" [6, с. 300]. Останнє більш вірогідне, але і перше не виключається.

Прізвисько Дмитрія Шемяки походить від монгольського слова "чемеху" – "прикрашати". Це слово запозичене з Золотої Орди, означає франт – людина, яка хизується своїм зовнішнім виглядом. Красний означає "красивий".

Іван Васильович III – правнук Дмитрія Донського зайняв великокнязівський Московський престол в 1462 році і правив до 1505 р. За свідченням венеціанця Контаріні це був високий, худий, красивий чоловік. З прізвиська Горбатий, яке зустрічається в деяких літописах, можна зрозуміти, що при високому зрості він був трохи сутулуватий [13, с. 9].

Видатний історик С.М. Солов'єв так оцінив його характер: "Обачливість, повільність, обережність, сильна відраза від мір рішучих, якими можна багато виграти, але і втратити і при цьому стійкість в доведенні до кінця початого – ось характері риси Іоанна III" [13, с. 9].

Саме він почав боротьбу за остаточне звільнення Русі від ординського іґа. В 1468 році полки Іоанна III змусили відступити з Рязанських земель хана Золотої Орди Ахмата. Тут відзначився удільний князь Василій Верейський, на прізвисько Удалий. В 1480 році Ахмат, зібравши всі сили Золотої Орди, знову виступив в похід. Відбулося знамените "стояння на ріці Угра" між військами Івана III і Ахмата. Нарешті татари не витримали і відступили. Так закінчилося ординське іґо на Русі.

Іван III отримав титул "цар". "А в народних устах до його імені стали додавати і прізвисько Грозний – однак не було в ньому того жакливого і похмурого змісту, з яким воно пізніше приклалося до Івана IV" [9, с. 326]. Дійсно, В.І. Даль тлумачив слово Грозний у відношенні до царів як могутній, величний, владний, що тримає ворогів в страху, а народ у покорі [1, с. 230]. Те саме писав і Н.М. Карамзін: "Йому першому дали в Росії ім'я Грозного, але в похвальному змісті: грозного для ворогів і непокірних неслухів" [2, с. 495].

Не тільки руські літописці, але і німецькі, і шведські історики XVI ст. одноголосно дали Івану III ім'я Великого [2, с. 496].

Онук Івана III цар Іван IV відомий в історії жорстоким правлінням і введенням опрічнини. Історики і досі сперечаються про негативні і позитивні сторони його діяльності. На думку Н.М. Карамзіна: "... добра слава Іоаннова пережила його погану славу в народній пам'я-

ті... народ протягом століть бачив Казань, Астрахань, Сибір як живі монументи царя – завойовника... [однак] по темним чуткам про жорстокість Іоаннову іменує його лише Грозним" [2, с.646].

Після Івана IV Грозного в Росії почався період "Смути", коли владу намагалися захопити самозванці. Згодом почалася пряма інтервенція польсько-литовських військ. Саме існування держави було поставлене під загрозу. Рятівником Вітчизни виступив молодий князь Михайло Скопін-Шуйський. Скопін-Шуйські належали до нащадків суздальсько-ніжегородських князів. У князя Василя Шуйського, який жив в XV ст., був син Іван Скопа, від якого пішло подвійне прізвище Скопін-Шуйських. "Скопа" означає "яструб", хижий птах. Розбивши поляків, Михайло Скопін-Шуйський вступив в Москву, але не вберігся від задрості свого дядька – боярського царя Василя Шуйського. Іноземець Мартін Бер писав, що: "... хоробрый же Скопін, який врятував Росію, отримав від Василя Шуйського в нагороду отруту" [3, с.108].

Справу Михайла Скопіна-Шуйського в 1612 р. довершило ополчення князя Дмитрія Пожарського і купця Козьмі Мініна. Засновником роду Дмитрія Пожарського був Іван Стародубський, сьомий син Всеволода Велике Гніздо. Дід князя Пожарського носив прізвисько Німий, а батько Глухий. На Земському соборі 1613 р. князь Пожарський був останнім Рюриковичем, який претендував на царський трон. Але бояри обрали представника боярського роду Михайла Романова.

Підсумуємо. Судячи зі змісту їх прізвищ, сучасники цінували такі якості князів як державні заслуги, мудрість, забезпечення порядку в державі, хоробрість, щедрість, заступництво небес їхнім справам. Прізвисько для кожного князя обиралося зважено. Історик Н.М. Карамзін писав про Александра Невського: "Ім'я Святого, йому дане, набагато виразніше Великого: тому що Великими звуть звичайно щасливих" [2, с. 292]. Мається на увазі те, що Александр княжив під час монголо-татарської навали.

Загалом, прізвиська князів династії Рюриковичів IX-XVI ст. відображають багато що – їх зовнішність, одяг, особливості характеру тощо. Вони є важливим джерелом з історії Росії.

Список використаних джерел

1. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современное написание / В. И. Даль. – М., 2008.
2. Карамзин Н. М. Предания веков / Н. М. Карамзин. – М., 1988.
3. Каргалов В.В. Полководцы XVII в. / В. В. Каргалов – М., 1990.
4. Ключевский В.О. Курс русской истории / В. О. Ключевский // Сочинения : в 9 т. / В. О. Ключевский. – М., 1986. – Т. 2, ч. 2.
5. Літопис Руський. – К., 1989.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М., 1989.
7. Полное собрание русских летописей – Л., 1989. – Т. 38: Радзивилловская летопись.
8. Поучення Володимира Мономаха // Літопис руський. – К., 1989.
9. Путилов Б. Н. Древняя Русь в лицах: боги, герои, люди / Б. Н. Путилов. – СПб., 2001.
10. Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси: IX – первая половина X в. / А.Н. Сахаров. – М., 1980.
11. Слово о полку Игоревім. – К., 1986.
12. Соловьев С. М. История России с древних времен / С. М. Соловьев // Сочинения : в 18 кн. / С. М. Соловьев. – М., 1993. – Кн. 1, т. 1–2.
13. Там же. – Кн. 3, т. 5–6.
14. Татищев В. Н. История Российская : в 7 т. / В. Н. Татищев. – М. ; Л. – 1963. – Т. 21.
15. Толочко А. П. Князь в Древней Руси: Власть, собственность, идеология / А. П. Толочко. – К., 1992.
16. Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси / П. П. Толочко. – К., 2001.
17. Толочко П. П. Историчні портрети / П. П. Толочко. – К., 1990.
18. Три богатыря. Былины. – М., 1969.
19. Ян В. Г. Юность полководца. Александр Невский / В. Г. Ян // Финикийский корабль: Исторические повести. – М., 1988.

Надійшла до редколегії 20.02.14